

TARİHSEL KÖKENİNDEN ÜLKELERE GÖRE TÜRLERİNE AYDINLANMA FELSEFESİ (ÇAĞI) VE TÜRKİYE CUMHURİYETİ

Sami ZARİÇ¹

ÖZET

Avrupa insanının bireysel ve toplumsal yaşamını yeni bir anlayışla oluşturma çabası olarak nitelendirilebilecek Aydınlanma Felsefesi(Çağı), Batı uygarlığının tarihsel gelişiminin ve değişiminin düşünsel ve kültürel sonucudur. Aslında Aydınlanma Çağı ve Felsefesi'nin ne olduğu ve tam olarak hangi dönemleri kapsadığı konusunda henüz tam bir mutabakat oluşmamış olsa da bu dönem aydınlarının eserlerinin ve fikirlerinin -özellikle Fransız Aydınlanması'nın- evrenselleşip Osmanlı coğrafyasını etkileyip Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunda önemli etkisi olduğu görülmektedir. Dolayısıyla Cumhuriyetin kuruluşuna giden tarihsel süreci anlayabilmek için Aydınlanma düşüncesinin iyi anlaşılması ve analiz edilmesi gerekmektedir.

Anahtar Kelimeler: Aydınlanma, İskoç Aydınlanması, Fransız Aydınlanması, Rönesans.

THE PHILOSOPHY(AGE) OF ENLIGHTENMENT WITH HISTORICAL BACKGROUND INCLUDING VARIETIES AND REPUBLIC OF TURKEY

ABSTRACT

The Enlightenment Philosophy (Age) which may be characterized as the effort of European people to form their individual and societal lives with a new understanding is the intellectual and cultural result of historical development and evolution of Western Civilization. Although there is not a fully compromise about what the Enlightenment Age (or Philosophy) means and its time intervals, it is observed that the works of this period's intellectuals and ideas through

¹ Dr., TKDK Malatya İl Koordinatörlüğü, e-posta: zaricsam@hotmail.com

universalization had affected Ottoman geography and had substantial effect in the foundation of Turkish republic. Therefore to understand the historical process which leads to the foundation of the Republic the Enlightenment idea must be understood and analyzed well.

Keywords: Enlightenment, Scottish Enlightenment, French Enlightenment, Renaissance.

1. GİRİŞ

İnsanoğlunun varoluşundan günümüze kadar dünyada, pek çok değişim ve dönüşüm gerçekleşmiştir. Tanrısal haklar ve Tanrısal hukuk yerine akıl, bilgi ve bireye önem veren Doğal haklar ve Doğal hukuku esas alan Aydınlanma Felsefesi dünyada çok büyük ve önemli değişimlere neden olmuştur. Aydınlanma felsefesi, yeni bir anlayış ve yapısal değişikliği hedeflemiş, eski sistem ve anlayışların terk edilmesine yol açacak olan, insan merkezli ve insanın mutluluğunu esas düşünceden yola çıkmıştır (Atabay, 2004).

Modem dönem ve onu takip ettiği ileri sürülen post-modern dönemde, genel bir ifadeyle '*Aydınlanma'nın* ortaya koyduğu düşünce ve fikirler, beşeri deneyimin bütün alanları için hala güncelliğini korumaktadır. Bu açıdan Aydınlanma, günümüzde gerek popüler söylemde gerekse akademik alanda çok fazla atıfta bulunulan, aktüel siyasal fikirleri ve konumlanışları belirleyen değer yüklü bir kavram ve önemli bir düşünce geleneğini oluşturmaktadır (Duman, 2006:118).

Aslında Onsekizinci yüzyıla damgasını vuran tek bir felsefe ve siyaset kuramından söz etmek mümkün değildir. Yine de bu alanda genel bir eğilimin varlığı da yadsınamaz. Dolayısıyla peşin yargılara dayanan geçmişin değerlerine karşı çıkan, evrensel akla dayanan düşüncenin ürünü olan genel yararı ön plana alma eğiliminden söz edilebilir (Sarica, 1996:91).

Bu çalışmada öncelikle Aydınlanma Felsefesi ve Aydınlanma Çağı'nın açıklanmasına, ardından Aydınlanmaya yol açan tarihsel süreç irdelenmeye çalışılacaktır. Ayrıca Aydınlanma Düşüncesi'nin genel özellikleri üzerinde durulacak ve ülkelere göre Aydınlanmanın ne ifade ettiğine yer verilecektir. Son olarak da Aydınlanma Düşüncesi'ne yönelik eleştiriler ortaya konulacak ve ülkemiz tarihinde Aydınlanma'nın etkileri ele alınacaktır.

2. AYDINLANMA FELSEFESİ VE AYDINLANMA ÇAĞI NEDİR?

Genellikle bir entelektüel hareket olarak Aydınlanma'nın 1688 İngiliz Devrimiyle başladığı ve 1789 Fransız Devrimiyle doruk notasına eriştiği belirtilir. Buna göre Aydınlanma, Batı'nın hayatında ticaret ve sanayileşme yoluyla ve burjuvazinin veya bir orta sınıfın zuhuruyla birlikte gerçekleşen büyük ve çok temelli dönüşümle belirlenen tarihsel dönem ya da sürecin kültürel ifadesidir.

Kapitalizmin doğduğu ve geliştiği ilk ülke olan İngiltere'de başlayıp, esas Fransa'da güç kazanan, feodal koşulları nedeniyle en geç Almanya'ya erişen ve nihayet 20. yüzyılda da birçok ülkenin modernleşme projelerinde ifadesini bulan bu entelektüel hareket, her şeyden önce mutlak bir akılcılıkla, insan davranışının yegâne rehberinin, gelenek ya da din değil de, kendisi dışında başka hiçbir kaynaktan yardım görmeyen akıl olduğuna beslenen inançla karakterize olur (Cevizci, 2002:9).

Avrupa insanının bireysel ve toplumsal yaşamını yeni bir anlayışla oluşturma çabası olarak niteleyebileceğimiz bu dönem, batı uygarlığının tarihsel gelişiminin ve değişiminin düşünsel ve kültürel sonucudur. İlk önce İngiltere'de başlayan toplumsal değişim (kapitalizmin doğuşu) daha sonra Fransa'da özgürlük hareketi olarak devam etmiştir. Nihayet Almanya'da felsefi temellerini oluşturarak tüm dünyayı etkileyecek modernleşme/batılılaşma hareketine dönüşmüştür (Çüçen, 2005).

Ancak Aydınlanma'nın dönemselleştirilmesi yalnızca bir tarih yazımı konusu değildir ve tarihsel olarak özdeşleştirilebilir bir dönem olarak Aydınlanma'nın portresinin çizilmesi tarih yazımının belgesel çerçevesinin dışına taşmaktadır (Çiğdem, 2001:17). Dolayısıyla Aydınlanma Çağı'nın ne zaman başladığı konusunda net tarih vermek mümkün olamamaktadır. Ancak Taşkın (2007: 20) Aydınlanmanın bir dönemin özel adı olarak kullanıldığı konusunda genel bir uzlaşma varsa da, Aydınlanmanın bir yüzyıllık süre ile sınırlanmayacak kadar derin tarihsel kökleri bulunduğunu, bu birikimin yepyeni bir ruh, coşku ve cesaretle on sekizinci yüzyılda somutlaştırılmış bir biçim aldığı düşüncesine de tümenden karşı çıkılamayacağını söyler.

Çiğdem (2001:15-16)'e göre ise Aydınlanma Felsefesi, 18. yüzyılda, bu felsefenin adlandırılmasıyla Aydınlanma Çağı'nda özellikle Fransa'da olmak üzere, gücüne katışıksız bir inanç duydukları aklın işlevsel kılınmasının sağlandığı bir ortamda, bir grup filozun var olan değerler ve toplumsal kurumların eleştirisini amaçlayan bir felsefe hareketinin adıdır ve niteliği de sadece ve gerçek anlamda felsefi bir karakter taşımasından ötürü ortaya çıkmaktadır. Çiğdem,

Aydınlanma'nın hem dolaylı ekonomik ve toplumsal sonuçları itibariyle hem de akılsal devrim denilen oluşumun altyapısını oluşturarak "modern toplum"un entelektüel temellerini vücuda getirdiğini ifade eder.

Aydınlanma Dönemi'nin büyük isimlerinden Immanuel Kant, Aydınlanma'yı, aklın her yerde her yönüyle özgürce kullanılabilmesi olarak tanımlar. Kant'a göre, insanlar ergin olamama durumuna tamamen kendi hatalarıyla düşmüşlerdir. Bu hatanın nedeni, aklın başkalarının kılavuzluğunda kullanılmaya başlanmasıdır ki, bunun sonucunda insanlarda tembellek ve korkaklık oluşmaktadır. Böylece insanlar, hür olarak düşünüp hareket etmekten vazgeçmektedirler. Ona göre, başkalarının etkisi ve kılavuzluğu olmadan insanların akıllarını kullanmaya cesaret etmeleri, Aydınlanma'nın ilk adımı olacaktır (Kant, 1784).

Baykan (2000:29-50) ise farklı bir açıdan bakarak Aydınlanma Felsefesi diye bir felsefenin olmadığını öne sürer. Baykan'a göre Aydınlanma filozofları denilebilecek bir kadro üzerinde ittifak olmadığı gibi bu dönem yazarlarının görüşleri aynı başlık altında toplanamayacak kadar farklı, hatta birbirlerine karşıdır. Çiğdem de (2001:35) Aydınlanma'nın kendisinin Avrupa'nın farklı ülkelerinde değişik biçimlerde ve özellikle politika esasında olmak üzere, ortak düşünceleri ve tavırları bulunmayan düşünürlerce oluşturulmuş entelektüel bir atılım olduğunu belirtir.

Ayrıca yine Baykan(2000:29-50)'a göre Aydınlanma Çağı'nın kendine has bir özeliği yoktur ve tenkit, akılcılık ve dine (Katolik Kilisesi'ne) karşı olma gibi özellikler de zaten önceki dönemlerde de görülmüş olan ve yeni olmayan özelliklerdir. Hatta Baykan'a göre sigara dumanından oluşmuş şekiller bir üflemeyle nasıl hemen dağılıveriyorsa "Aydınlanma Felsefesi" dedikleri de üzerinde gerçekçi olarak düşünülünce aynı şekilde dağılıp gitmektedir. Baykan'a göre bu yanılığa neden olan unsurlar olarak da o çağda Avrupa entelektüel hayatının üzerinde etkili olan Fransız madamlarının salonları ile mason localarının büyük tesirini gösterir. Böylece 18. yüzyılda bir efsane meydana getirilmiştir. Dolayısıyla Baykan'a göre Aydınlanma felsefesi tamamen tarihi bir illüzyondur.

Aslında Taşkın (2007:41) da belki Baykan kadar aykırı düşünmese de "Aydınlanma"nın önde gelen isimleri arasında, öğretisi, mizaç, çevre ve kuşak bakımından farklılıklar olduğunu bilindiğine işaret eder. Taşkın'a göre bu farklılığın olduğu bir zaman diliminde homojen bir yapıdan söz edilemeyeceği kuşkusuz önemlidir ve bu nedenle de böylesine farklılıkların olduğu bir dönemi tek bir isim altında toplamanın mümkün olup olmadığı da tartışılabilir.

Batuhan (2003:46) da yeni bir çağın doğmasına önyak olan herkesin aynı düşünce ve özlemleri paylaştıkları veya aynı amaç arkasından koştuıkları sonucunu çıkarmanın doğru olmayacağını belirtir. Batuhan'a göre mizaçları, zekâ, duyarlık ve bilgileri birbirinden az çok farklı olan filozoflar görünüşte ortak bir ideolojinin çatısı altında toplanmışlardı ama kimi zaman bu ideoloji de önemli bazı ayrımlar içeriyordu.

Çiğdem(2001:17)'e göre ise Aydınlanma kökensel formu arasında derin ve büyük farklılıklar ihtiva etse bile, modernitenin bilincini yoğuran bir etken olarak var olarak ve çağdaş dünyanın felsefi ve ontolojik kendini anlamasında inkar edilemez bir rol oynayarak modern dünyanın biçimlendirilmesinde payı olan dönüm noktalarından birisi olarak düşünölmek ve kavranılmak zorundadır.

3. AYDINLANMAYA YOL AÇAN TARİHSEL SÜREÇ

Rönesans'a kadar hâkim dünya görüşü, Kilise'nin kendi tekelinde tuttuğı belli bir tarzda öğrettiğı Hıristiyanlık idi. Zamanla bu durum değişip onaltıncı asrın başından itibaren gelişmeye başlayan Protestan hareketi neticesinde Vatikan'ın tekeli otoritesi sarsılmıştır. 16. ve 17. asırlardan itibaren laik (yani Kilise mensubu olmayan) yazarların felsefe ve ilim alanındaki çalışmaları, tedricen Avrupa tefekkür hayatında etkili olmaya başlamıştır. Bu döneme kadar Batılı insanın eğitimi, öğrenimi Kilise (ya da ruhban sınıf) tarafından sağlanmaktaydı. Rahipler halkı beşeri münasebetler alanında eğittikleri gibi, onlara "dünya görüşü" de öğretmekteydi. Kilise aynı zamanda yüksek öğretim ve tefekkür kurumu idi.

Katolik Kilisesi'nin Avrupalı insanın medenileşmesinde büyük katkısı olduğu inkâr edilemez. Ama Kilise mensupları da pek çok yanlış yaptılar. Neticede aydınlar ve umumi ahali Kilise'ye tepki duydu. Asırlarca süren bu gelişmeler neticesinde Katolik Kilisesi Batı tefekkür hayatı üzerindeki tekelini yitirdi. Buna mukabil laik düşünürlerin ve âlimlerin bu alanda tesir ve hakimiyetleri artmıştır (Baykan, 2000:23).

Burada tabi feodalite'ye de ayrı bir yer ayırmak gerekir. Feodalite adı verilen ekonomik ve sosyal ortamın ürünü olan düşünce biçimi dine, kiliseye, öteki dünyaya dönük, insandan kopmuş gerçek dünyanın dışında kalan bir düşünce biçimidir. Ancak feodal düzen içinde yavaş yavaş gelişerek ekonomik ve sosyal alanda üstünlüğü ele geçiren sınıfın burjuva olduğu görölmektedir. Maddi temellere dayanan bu olay, yani bir sosyal sınıfın ortaya çıkarak siyasi iktidara adaylığını koymasını olayı, her zaman olduğu gibi yeni dünya görüşü, yeni bir

felsefe, yeni bir ekonomik ve sosyal kuramı da beraberinde getirmiştir (Atabay, 2004:14).

Aydınlanma'nın gelişiminde İngiltere ülke olarak çok önemlidir, zira Aydınlanma ilk önce İngiltere'de başlamıştır. Doğrusu bu gelişme bir rastlantı değildir, çünkü İngiltere gerek monarşinin yetkilerini sınırlamada, gerekse parlamenter bir sistem kurmada ve nihayet bağımsız kilisesini kurup Roma'daki Papa'nın otoritesinden sıyrılmada bütün öteki Avrupa toplumlarından erken davranmıştır (Atabay, 2004:16).

Aydınlanmacılık 17. yüzyılın bilimselliğe yönelik katı usçuluğuna, özellikle bu usçuluğun gittikçe yozlaşan biçimlerine tepki olarak ortaya çıkmıştır. Klasik değerler çağı olan 17. yüzyılda klasiklik denilen ortak beğeni, eski yazıların örnek alınması kaygısıyla ortaya çıkmış, sanatta bir doğallık tutkusu, bir ahlakçılık inancı, bir evrensele ulaşma dileği olarak belirmişti. Bu yüzyıldaki bu ortak eğilim her şeyden önce Descartes'in usçuluğuna dayanıyordu. Ancak klasiklik 18. yüzyıla biraz kala dağılmaya başladı ve bu dağılımın ardından ortaya çıkan Aydınlanma araştırmaya, ayırtırmaya, sorgulamaya, tartışmaya dayalı yepyeni bir bakış açısı olarak ortaya çıktı. Aydınlanma usçuluğu yadsımıyor, onun kuru ve verimsiz üretimlerini yadsıyor, insanın derinlerine inmeye, toplumsal sorunları tartışmaya önem veriyordu (Timuçin, 2004:37).

4. AYDINLANMA DÜŞÜNCESİNİN GENEL ÖZELLİKLERİ

4.1. Aydınlanma Düşüncesi ve Din

Aydınlanmanın sözkonusu edildiği bir yerde şu ya da bu biçimde dinden söz edilmemesi düşünülemez. Aydınlanmanın büyük ölçüde "geleneksel din algılamasına" tepki olarak doğduğu söylenebilir. Bu Aydınlanma döneminin önde gelen yazarlarının söylemlerinden ve tavırlarından çok açık bir biçimde anlaşılabilir (Taşkın, 2007:29).

Aydınlanma 17. yüzyıl Avrupa düşüncesinde insanın din ve geleneklerden koparak kendi aklıyla hayatı anlama ve yorumlama çabasını ifade eden bir kavram olarak ortaya çıkmıştır. Bu düşünce tarzı, bir fikir ve sanat akımı olarak, birbirinden etkilenen ancak birbirinden bağımsız da olabilen bir dizi sanatsal ve düşünsel üretimi kapsayan Hümanizmanın, din ve (veya) devletin değil insanın kutsal nitelikler taşıdığı iddiasının devamıdır ve insanın düşünce tarihinde Akıl Çağı olarak bilinen süreçten sonraki aşamadır. Bu haliyle Aydınlanma fikri, Ortaçağın dine dayalı skolastik felsefesinin sorgulanması ve yerine bilimsel düşünme şeklinin ortaya konmasıyla yakın çağların en önemli düşünsel

değişimlerinden birini oluşturmuştur (Gümüşlü, 2008:124).

Cevizci (2002:10)'ye göre de entelektüel bir hareket olarak, Aydınlanmanın programında en önemli yeri klasik dine veya teist inanca yöneltilecek saldırı, hurafelere açılacak savaş tutar. Buna göre, muhtemelen Kant istisnasıyla, bütün Aydınlanma düşünürleri papalara, papazlara ve en nihayetinde Hıristiyanlığa ve Hıristiyan Tanrı'sına savaş açmış, klasik teizmin veya Hıristiyanlığın yerine ya deizmi², yani akıl yoluyla reformdan geçirilmiş bir yeni dini ya da ateizmi geçirmişlerdir.

4.2.Aydınlanma Düşüncesinde Akıla Verilen Önem

Önceki herhangi bir dönemin düşünürlerinden daha fazla, Aydınlanmacılar, aklın evreni anlayabileceği ve evrenin insan ihtiyaçlarına boyun eğeceği inancına sıkıca tutundular. Akıl, büyük ölçüde önceki yüzyılların bilimsel başarılarından esinlenen bu filozofların tanrısı haline geldi. Bu başarılar onları, fizik bilimlerinin kavram ve tekniklerini kullanarak, tabii kanunların evrensel uygulanabilirliği üzerine kurulu, evrenin yeni bir tanımına götürdü ve onlar, akıl ve gerçek üzerine kurulu yeni bir dünya meydana getirme işini tanzim ettiler. Fakat vahiy, gelenek veya kudretten ziyade, kendisinin çifte direği olan akıl ve gözlem üzerinde temellenen gerçek, bu dönemin entelektüellerinin en önemli amacı haline geldi.

Şayet bilim fizik dünyadaki kanunların işleyişini gösterirse, daha sonra benzer şekilde sosyal ve kültürel dünyadaki kanunlar keşfedilebilecekti. Böylece filozoflar, sosyal hayatın tüm yönlerini araştırdılar; politik, dini, sosyal ve ahlaki kurumları akıl bakımından acımasız eleştiriye tabi tutarak incelediler ve analiz ettiler, irrasyonel olanları değiştirmek istediler. Ekseriya geleneksel değerler ve kurumlar irrasyonel bulundu. Diğer bir deyişle, egemen kurumlar insan tabiatına zıt ve bu nedenle onun büyüme ve gelişmesine engel idi; irrasyonel kurumlar, insanın potansiyelini anlamaya engel oldular³ (Zeitlin, 229).

² Deizm inancındaki Tanrı, en yüksek derecede akli bir yapım, Newton'un "Evren Makinesi"ni harekete geçiren, makinenin garanti belgesi olmakla birlikte, dünyaya hiçbir şekilde müdahale etmeyen bir "saat imalatçısı Tanrı"dır. Aydınlanmaya damgasını vuran sekülerleşme sürecinin temel dayanağını meydana getiren bu deizm, dolayısıyla bir yandan da ruhban sınıfının bir güç, Kilise'nin kamusal bir otorite olmaktan çıkması ve böylelikle de, dinin kamusal hayatı terk edip, kendi özel alanına, bireysel seçim ve pratiğin özel küresine çekilmesi sürecine katkıda bulunmuştur (Cevizci, 2002:11).

³ Bu yüzden, bu düşünürler irrasyonele karşı sürekli mücadele başlattılar ve eleştiri onların başlıca silahı haline geldi. Onlar batıl inanç, bağnazlık ve hoşgörüsüzlük olarak saydıkları şeylerle savaştılar; sansüre karşı mücadele ettiler ve düşünce özgürlüğünü talep ettiler; feodal sınıfın imtiyazlarına ve onların endüstriyel ve ticari sınıflar üzerindeki sınırlamalarına saldırdılar, nihayet ahlak ilmini dünyevileştirmeye çalıştılar. Filozoflar zamanlarının üstünde pozitif entelektüel başarılarıyla çok bilgili, fakat ayrıca eleştirel,

Rönesans döneminde, özellikle 16. yüzyılda, hümanist ve şüpheci düşünürlerin oluşturduğu akıl anlayışı ve 17. yüzyılda Descartes ve takipçilerinin oluşturduğu Kartezyen akıl anlayışı 18. yüzyıl Aydınlanma düşünürlerinin rasyonalite düşüncesinin ve aklın gücüne duyulan güvenin temellerini oluşturmuştur. Bu düşünürler ortaçağın 'Weltanschauung (dünyagörüşü)'nün üzerinde yükseldiği temel ilke ve inançların altını oyararak, Aydınlanma'ya giden yoldaki yapı taşlarını döşemişlerdir. Bu süreçte oluşan sekülerleşme ile öbür dünya ve ölümden sonraki yaşama yönelik ilgi yerini, bu dünya ve bu dünyadaki yaşama yönelmeye bırakmıştır (Ağaoğulları/Köker'den aktaran: Duman, 2006:125).

Hristiyan için Tanrı'nın inayeti her ne ise aklın da aydınlanmış insan için olduğuna inanan Aydınlanma filozofu, halkın çobana ihtiyaç duyan koyun sürüsü olduğu kanaatiyle zaman zaman aydınlanmış bir despotizmi, zaman zaman da bilim temelli eğitim aracını veya demokratik usulleri savunmuş olsa da, yani reformun yukarıdan aşağıya doğru mu, yoksa aşağıdan yukarıya doğru mu olacağı konusunda kararsızlık gösterse de, aklın kendi uygun işleyişini gerçekleştirmede önünü açacak reformlarda, yani kurumsal ve kültürel çevre koşullarında hayata geçirilecek temelli dönüşümlerde ısrarlı olmuştur (Cevizci, 2002:10).

Aydınlanma'nın akla dayalı eleştirel tutumu, her şey üzerine düşünme ve her şeyi eleştirme hakkını ileri sürüyor ve uygulamaya çalışıyordu. Gerçi akıl, geleneksel anlayışta, insanın düşünme faaliyetinin bir yetisi ve salt insana özgü olarak Tanrısal aklın bir parçasıydı. Ancak bu anlayış özne olarak insanı, Tanrısal akla tabi kılarak edilgenleştiriyordu. Aydınlanma ise etken, özerk ve değiştirici bir akıl anlayışı geliştirdi (Duman, 2006:134).

4.3. Aydınlanma Düşüncesinde İnsan

Aydınlanma düşüncesinde evren içerisinde insanın konumu özel bir öneme sahiptir. Bu düşüncede, mükemmel ve akıllı bir varlık olarak insan merkeze alınmıştır. Aslında Batı düşüncesindeki mükemmeliyet kavrayışının köklerini Antik Yunan'a hatta daha gerilere kadar götürmek mümkündür. Aydınlanma döneminde ise mükemmelleşebilirlik, ilerleme kavramının da eklenmesiyle, bireysel ve toplumsal olarak insanın, fiziksel, zihinsel ve ahlâkî mükemmelliğe doğru sonsuz ilerleme kapasitesini ve bu kapasitenin doktrinini ifade eden bir anlam kazanıyordu (Vural, 2002:128).

şüpheci ve seküler idiler. Esas olarak işlerine bu derece güçlü bir teşvik sağlayan ve onları insancıl, iyimser ve kendinden emin olmaya götüren akıl ve bilime güvenleri idi (Zeitlin, 229).

Aydınlanma Felsefesi'nin dayandığı ilkeler salt burjuvaziyi değil, tüm insanları kapsayan, eski düzenden yana olanlara karşı (asiller, rahipler) tüm insanların mutluluğunu amaç edinmiş görünen ilkelerdir. Özgürlük, ilerleme, insanın değeri gibi kavramlar tüm insanlığı amaçlamaktadır. İnsanın özü gereği bir değer olduğu burjuva felsefesinin temel ilkesi olmuştur. Onsekizinci yüzyıl Aydınlanma Felsefesi'nin amacı, evrensel insanın mutluluğunu sağlamaktır (Sarica, 1996:91).

4.4. Aydınlanma Düşüncesi ve Bilim

Din ve metafizik Aydınlanma'nın baş düşmanlarıysa, bilim de en büyük kahramanıdır veya yıkılan eski putun yerine geçirilecek yeni put. Bilim ve teknolojiye adeta aşık olan Aydınlanma açısından bilim her şeyden önce, gerçek aydınlanmanın ölçüsü, gerekli zihniyet değişiminin anahtarıdır. Bilim pratik yönüyle, dünyadaki mutluluğun çok temelli bir bileşenini meydana getiren rahatlık ve konforu yarattığı için, insan hayatını sınırsızca geliştirip iyileştirme potansiyeline sahiptir. Bilime bu gözle bakan Aydınlanma düşünürlerinin önemli bir kısmı bilimle filen ilgilenen, ya belli bir bilimi icra eden ya da genel olarak bilim üzerine yazan kimselerdir⁴ (Cevizci, 2002:12).

Batuhan (2003:47-48) Rousseau bir yana bırakılırsa o çağın bütün filozofları “amatör” birer bilgin olduğunu dile getirir. Onların bilimlere olduğu kadar doğru'nun araştırılıp bulunmasında tek yol olarak görülen bilimsel yöntem ve düşünüş biçimlerine hayran olmalarının temelinde bu yatar. Batuhan'a göre kendileri herhangi bir yeni bilimsel bilgi üretmemiş olsalar da, bilime karşı duydukları ilgi ve hayranlık, onları bilimsel doğruları halkın anlayacağı biçimde anlatan ve yayan coşkulu kişiler getirmişti.

4.5. Genel Olarak Aydınlanma Düşüncesi

Sonuç olarak Aydınlanmanın sadece 18. yüzyıl Avrupa düşünce tarzından ibaret olmadığı, bunun giderek evrenselleşen ve sonraki yüzyıllara taşınan bir sürecin başlangıcı olduğu söylenebilir. Süreci karakterize eden temalar, insanın devlet karşısında bir güç olarak ortaya çıkması, başta dinsel özgürlük olmak üzere, siyasi ekonomik, sosyal, siyasi haklarının olması, insanın aklıyla sorunlarını çözebileceğine inanılması, -belli bir süreç sonra- insanlar arasında hukuki eşitliğin

⁴Aslında On yedinci yüzyılın büyük keşiflerinden sonra Onsekizinci Yüzyıl bir uygulama dönemi olmuştur. Düşünürler, krallar bile doğa bilimlerine merak sarmıştır. Voltaire matematiği inceliyor, Newton'u basitleştirerek anlatmaya çalışıyor. Diderot anatomi, fizyoloji, kimya alanlarında araştırmalar yapıyor. J.J. Rousseau botanikle uğraşiyor. Bu dönemde bilgin tüm bilim dallarıyla uğraşmalı; bilim dalları arasında sınır olmadığı görüşü hâkimdi. Bilime ve doğaya karşı ilgi artmış. Doğa bilimleri ve biyoloji ön plana geçmiştir (Sarica, 1996:93).

savunulması ve benzerleridir. Böylece ulus-devlet için bir yurttaş kimliği oluşturmakla başlayan siyasi anlamdaki Aydınlanma süreci, ulus-devletlerin kuruluşu ile birlikte modern toplumların oluşturulmasıyla devam etmiştir (Gümüşlü,2008:126).

5. ÜLKELERE GÖRE AYDINLANMA DÜŞÜNCESİ FARKLILIKLARI

“Aydınlanma” terimi, on sekizinci yüzyıl Batı felsefesini tanımlamak için kullanılır, ancak bu felsefe, tekdüze bir hareket değildir. Fransız Aydınlanması, Alman Aydınlanması, İskoç Aydınlanması şeklindeki nitelermeler farklı çağrışımlara sahiptir (Başdemir, 2005:1). Dolayısıyla Aydınlanma'yı, tüm toplumlar için aynı şekilde yaşanmış bir süreç olarak algılamamak gerekir. Aydınlanma çağı düşünürleri yukarıda da belirtildiği üzere birbirinden çok farklı argümanları savunmuşlar ve bu durum Aydınlanma düşüncesinde farklı damarların oluşmasına yol açmıştır. Bu bağlamda genel anlamda ele alındığında bazı müşterek çıkış noktaları bulunmakla birlikte, temsil edici özelliklerini en açık şekilde 'Fransız Aydınlanması'nda bulan 'Kıta Avrupası Aydınlanması' ve 'İskoç Aydınlanması'nın birbirinden farklı argümanlara ve yönelimlere sahip olduğu söylenebilir (Davies'ten aktaran Duman, 2006:120-119). Bu anlayışla Fransız Aydınlanması ve diğer ülkelerdeki Aydınlanma türleri incelenebilir.

5.1. Fransız Aydınlanması

Burjuvazi geliştiği ülkelerdeki üretim tekniğine, içinde bulunduğu özel koşullara göre ortaya birbirinden farklı iktisadi görüşler atmış olmakla birlikte, aydınlanma felsefesinin temel ilkelerini benimsemekte birleşiyor. Onsekizinci yüzyıl Fransız Burjuvazisi, akla öncelik tanıyan bu dünya görüşüne dayanarak eski rejimi sıkı bir eleştiri süzgecinden geçiriyor. Kendi amaç ve isteklerine uygun olarak biçimlendirilmiş bulunan bu dünya görüşünü tüm Fransızlara, bunun da üstünde ona evrensel bir nitelik vererek tüm insanlara seslenen bir felsefe haline getirmeyi başarıyor (Sarıca, 1996:91).

Çiğdem(2001:35) ise Fransız Aydınlanması, daha uygun bir deyişle Aydınlanma'nın kendisinin Fransa'da kazandığı muhteva ve aldığı biçim, hem Aydınlanma felsefesi olarak adlandırılan oluşumun “ruhunu” teşkil ettiğini ve hem de bu ruhu temsil ettiğini belirtir. Çiğdem'e göre bu entelektüel atılımın sınıfsal destekleyicisi olan burjuvazi, siyasal iktidarlara ve despotlara karşı kendi toplumsal varlık ve kimliğini kabul ettirmekten çok sadece “var kalmayı”

amaçlayan bir burjuva olduğundan Fransız Aydınlanması'nı muhafazakâr bir orta sınıfı ideolojisi olarak düşünmek gerekir.

Başını, Fransız materyalistleri ve Ansiklopedistler olarak isimlendirilen Julien Lamattrie (1709-1751), Baron d'Holbach (1723-1789), Jean d'Alembert (1717-1783), Denis Diderot (1713- 1784) ve kısmen de Etienne Bonnot de Condillac (1715-1780), François M. Voltaire (1694-1778) ve Jean J. Rousseau'nun (1712-1778) çekmiş olduğu Fransız aydınlanması, dinin mutlakçılığı yerine aklın mutlakçılığını koyma iddiasında olmuştur; onlar dine ve geleneğe karşı olma eğilimindedirler (Başdemir,2005:2).

Fransa'da Locke'a bağlı görüşleri ve kiliseye karşı mücadelesi ile öne çıkan François Marie Voltaire ile içlerinde Voltaire'in de bulunduğu, Jean d'Alembert, Diderot, Rousseau, Holbach gibi düşünürlerin yayınladıkları "Fransız Ansiklopedisi"nde savunulan fikirler Aydınlanmaya önemli katkılarda bulunmuştur. Gelenek, görenek ve inançları şüpheyile sorgulayan yazıların kaleme alındığı bu yapıt Fransa'da önemli bir etki yaratmıştır ve Aydınlanmanın yayılmasını sağlamıştır (Gümüşlü, 2008:125).

Aklı ve toplumun kutsayan Aydınlanma düşüncesi, Fransız Aydınlanması içinde Ansiklopedi çevresinde gelişen düşüncelerle birlikte, dinden, otoriter yönetimler ile geleneksel kültürel değerlerden topyekûn "özgürleşmeyi" vaaz eden, "katı" bir liberal anlayışın/anlayışların gündeme gelmesinde etkili olmuştur. Bu tip bir Aydınlanmacı düşünce, topyekûn olarak geleneksel değerleri yıkmaya girişmiş ve Fransız Devrimi'nin günümüze kadar getirdiği evrenselci, devrimci, Jakoben, homojenize edici anlayışın günümüze kadar uzanan ideolojilerin de temellerinin atılmasında etken bir rol üstlenmiştir (Çelik, Fidan vd., 2011:16).

5.2. Alman Aydınlanması

Alman aydınlanması, on sekizinci yüzyılda klasik idealizmini devam ettirmiştir. Alman aydınlanmasının önderi kabul edilen Christian Wolff (1679-1754) ve aydınlanmanın son filozofu kabul edilen Immanuel Kant (1724-1804) gibi düşünürler, dinin ve geleneğin otoritesini eleştirmişler; ancak dine karşı Fransızlardan daha ılımlı bir tavır sergilemişlerdir (Başdemir, 2005:2).

Çiğdem (2001:79-81) Aydınlanma'nın Fransa'da çıktığı biçimiyle kendisini temellendirirken kullandığı ilkeler özellikle Kant'ın Aydınlanma kavramıyla büyük özdeşlikler ihtiva etmekle birlikte, bir bütün olarak Alman Aydınlanmasının Aydınlanma'ya bir katkı mı olduğu yoksa ondan bir sapma olarak mı değerlendirileceği şeklinde özetlenebilecek bir sorun bulunduğunu ifade eder. Dolayısıyla Çiğdem'e göre, Fransız Aydınlanması, Aydınlanma'nın

başlamasını ve kurumsallaşmasını sağlamıştı, Alman Aydınlanması bir yönüyle Aydınlanma'nın sınırlanmasını (Kantçı bilgi teorisi ve etik), diğer yönüyle de Aydınlanma projesinin aşılmasını (Sturm and Drang, Romantizm ve Alman İdealizmi, Alman idealist tarih felsefesi) temsil etmektedir.

Çiğdem, Fransız Aydınlanması'nın toplumsal sınıf olarak burjuvazinin, medyanın, locaların ve salonların ürünü olarak ortaya çıktığını, ancak Alman Aydınlanması'nın üniversitede gelişen ve orada kendisini geliştiren bir akım olduğunu dile getirir.

5.3. Amerikan Aydınlanması

Amerikan Aydınlanması'nın temel özelliklerinden birisi, dinsel alanda kendisini gösterir. Kurumsal din bütüncül bir din eleştirisine tabi olmamakla birlikte, Püriten bir ahlakla bir araya gelmek zorunda bırakılmış; dolayısıyla radikal bir din eleştirisi yerine, liberal öğeleri daha baskın bir din anlayışı tesis edilmişti. Avrupa Aydınlanması'nın seküler karakteri ve belirleyici bir öge haline gelen hümaniteren niteliği Amerikan Aydınlanması'na yansımada.

Amerikan Aydınlanması'nda dikkati çeken diğer bir husus da hür düşünceye ve hür düşüncenin ifade edilebilmesine yönelik vurguydu. Sonuçları yüzyılın başında ve bir ölçüde günümüzde de hala geçerli olan bir tür kamusal popülizmi de önceleyen bu vurgunun, Bağımsızlık bildirisi ve benzeri önemli metinlerde de öne çıkması, ilkesel olarak bireyin topluma tercih edilmesini engellemeyen bir tür hür düşünce anlayışının geçerlilik kazanmasına yönelik bir çabayı işaret etmektedir. Aydınlanma ürünü olan İnsan Hakları kavramı da Amerikan Aydınlanması'nda önemli bir yer tutmuştur (Çiğdem, 2001:76-77).

Aydınlanma Çağının ulus-devletlerin kurulduğu dönem oluşu, bu kavramın siyasi yüzünü çizen bir başka etmendir ve ilk kez önemli bir siyasi dönüşümü etkilediği olguların başında Fransız İhtilali gelmektedir. Bu ihtilali hazırlayan nedenlerden biri, adaletsizce bir toplumsal sınıflaşmanın varlığıdır ve Aydınlanma düşüncesi bunun sorgulanmasına zemin hazırlamıştır. Fransız İhtilali'nden önce ortaya çıkan ve bu ihtilali etkileyen ABD'nin kuruluşunda da Aydınlanma düşüncesinin izi sürülebilir: Gerçekten de, "Thomas Jefferson'ın önderliğinde yazılan, *Declaration of Independence* (Bağımsızlık Bildirisi), John Locke'un, *Two Treaties on Civil Government* (Hükümet Üzerine İki Deneme) örnek alınarak hazırlanmıştır (Davran'dan aktaran Gümüştü, 2008:125-126).

5.4. İskoç Aydınlanması

İskoçya, 1730 ve 1780 yılları arasında Batı kültürünü etkileyen bir kültürel dalganın ev sahipliğini yapmış bir ülkedir. Bu üretken düşünce akımı

İskoç Aydınlanması olarak bilinir. Bu dönem İskoçların kimya, jeoloji, mühendislik, ekonomi, sosyoloji, felsefe, şiir ve resim gibi alanlarında dünyaca ünlü filozof, bilim adamı ve sanatçılar yetiştirdiği dönemdir. Bu çalışmalar tarihsel ve yöresel bağlamından çıkarılır, Britanya'nın sınırlarını aşan özelliği göz önünde bulundurulursa adı Aydınlanma ile birlikte anılan İngiltere, Fransa, Almanya gibi büyük Avrupa ülkeleri ile eşit, zaman zaman da onları geride bırakan önemli bir Kuzey Avrupa ülkesinden, İskoçya'dan söz edildiği hemen anlaşılır. (Taşkın, 2007:49,50).

İskoç Aydınlanmasında önde gelen filozofların çoğu akademisyendir. Francis Hutcheson (1694-1746), Adam Smith (1723-1790), Thomas Reid (1710-1796), John Millar (1735-1801), Adam Ferguson (1723-1816), Dugald Stewart (1753-1828) ve William Robertson (1745-1814), en önemli akademisyen düşünürlerdir. Lord Kames (1696-1782), James Anderson (1739-1808) gibi akademi dışından filozoflar da vardır; ancak David Hume (1711-1776), bunların hepsinin üzerinde zikre sayan bir şahsiyettir.

İskoç Aydınlanması'nın özellikle yoğunlaştığı üç alan vardır: öncelikli olarak ahlâk felsefesi, ardından tarih ve ekonomi. İskoç aydınlanmasının tarihi, Hutcheson'un etik tartışmaları ile başlar. Hume, etik üzerine düşüncelerini bazı değişikliklerle Hutcheson'dan alır. Buna rağmen o (belki felsefenin farklı alanlarında yapmış olduğu çalışmaları nedeniyle), İskoç aydınlanmasının en büyük filozofu kabul edilir (Başdemir, 2005:2).

“İskoç Aydınlanması” terimi, kendi aralarındaki farklılıklar saklı kalmak kaydıyla epistemolojide, moral felsefede, sosyal ve siyasal kuramda belirli teorik amaçları ve varsayımları paylaşan İskoç kökenli düşünürlerin oluşturduğu ve Aydınlanma düşüncesinde önemli bir damarı oluşturan düşünce geleneğini ifade etmektedir. İskoç düşünürler bireysel ve toplumsal çözümlemelerinde aklın/akılcılığın gücü ve yetkinliğine değil duygu, tecrübe, gelenek, alışkanlık vb. gibi akıl dışındaki unsurlara vurgu yapmıştır. Temel amaçları, bireyden hareket ederek zihnin içeriğini oluşturan düşünce, inançların ve insandaki moral/ahlaki değer yargılarının bilimsel bir açıklamasını sunmak ve buradan hareketle insanlar arası etkileşimin sosyolojik ve tarihsel teorisini oluşturmaktır (Duman, 2006:139).

Bireysel ve toplumsal çabalarla ortaya çıkan bu hareketin derin kökleri olması doğaldır. Bu derinliği sağlayan unsurlar ise, İskoçya'nın Avrupa'nın en eski üniversitelerine sahip olması, yüksek kültür yapısı, Protestanlığın önemli bir kanadını temsil eden yenileşmeci ve seçime dayalı Kalvinist öğretiyi esas alan kilise yapısı ve hukuk alanında yapılan önemli çalışmalardır. Onsekizinci yüzyılın başlarında İskoçya için çok belirleyici bir yön çizecek olan Britanya siyasal

sistemine girmesi de, İskoçya'nın Avrupa'ya ve dünyaya açılmasında etkili olmuştur (Taşkın, 2007:50).

Çiğdem (2001:71) de İskoç Aydınlanması'nın, 1707 yılında İngiltere'yle oluşturulan birliğin sağladığı serbest ticaret, bağımsız parlamento ve endüstriyel gelişme gibi altyapı unsurlarıyla desteklendiğini vurgular ve İskoçya'daki dini liberalizasyon ve üniversite eğitiminin de bu süreci yoğunlaştıran diğer unsurlar olduğunu belirtir. Çiğdem'e göre entelektüel olarak, İskoçya'nın görece bir müstakilliği söz konusuydu ve bu da örneğin Fransız düşünürleriyle daha kolay ilişki kurmalarına yarıyordu. Yine de kendilerine özgü bir düşünce dünyası kurmaya muktedir olabildiler.

İskoç Aydınlanması, İngiltere, Fransa, Almanya gibi diğer ülkelerdeki aydınlanma türlerinden daha farklı bir seyir izlemiştir. On sekizinci yüzyılın İskoçyalı filozoflarında din karşıtlığı çok rastlanan bir şey değildir. Onlar, Fransızların ve Almanların aksine geleneğin bireysel ve sosyal yaşam için taşıdığı değere vurgu yapmışlardır; ayrıca insan aklının yetkinliği konusuna da şüphe ile yaklaşmışlardır.

İnsanın kendine güvenmesi, sosyal ve ahlâkî yaşamın sadece ilahî taktirle değil insanî nedenlerle de açıklama, on sekizinci yüzyıl aydınlanmasının genel özellikleri veya kazanımları olarak zikredilebilir. Bu kazanım, dönemin filozoflarının insan bilgisinin ve alışkanlıklarının mahiyeti ile ilgili yapmış oldukları şüpheli araştırma yönteminin bir sonucudur. Bu yöntem, Fransız düşünürlerini daha çok insan aklının yetkinliği veya mükemmelliği sonucuna götürürken İskoçyalı düşünürleri, akıldan ziyade duyguların ve birikmiş tecrübelerin yaşamı anlama ve anlamlandırmada en önemli unsurlar olduğu sonucuna götürmüştür (Başdemir, 2005:2).

Taşkın'a(2007:48) göre İskoçların Aydınlanmanın bizzat içerisinde olmalarına, dünya çapında bilim adamı, filozof, sanatçı yetiştirmelerine karşın İskoç Aydınlanması değişiminin neredeyse yirminci yüzyıl başlarında kullanılmaya başlaması manidardır. Oysa Hutcheson, Adam Smith, Hume, Reid gibi filozofların Aydınlanmaya katkısı büyük olmuştur. Taşkın, literatüre geç girse bile bugün bir İskoç Aydınlanması'ndan söz edildiğine ve hakkında önemli sayıda yazılmış eser bulunduğunu vurgular.

Kıta Avrupası Aydınlanması'nın 'yıkıcı ve tekrar inşa edici' silahı olan akıl, İskoç Aydınlanması düşünürlerinin ellerinde sürekli olarak ne kadar sınırlı ve güçsüz olduğuna ilişkin argümanlarla karşılaşır. Bu noktada Peter Gay'in ifadesini hatırlatabiliriz: "Aydınlanma aynı zamanda "...akıl (reason) çağı değil, akılcılığa (rationalism) karşı isyan çağıydı." (Duman, 2006:148).

Kıta Avrupası'nın akılcılığına karşı gerçekleşen isyanın bayraktarlığını yapan İskoç düşünürlere göre, bireysel düzeyde olduğu gibi, sosyal düzenin tekâmül ve işleyişinde, sosyal kurumların ve sosyal ilişkilere i dair kuralların oluşmasında aklın gücü sınırlıdır. Bu nedenle, içinde yaşadığımız karmaşık oluşumlar (kurallar, kurumlar vb.) basit bir şekilde akıldan ya da aklın bilinçli tasarımıyla çıkarılamaz. Bunlar, tarihsel süreçte nesiller boyunca evrimleşerek gerçekleşen sayısız bireysel eylemin kasıtsız (unintended), bilinçli şekilde planlanmamış, tasarlanmamış sonuçlarıdır; beşeri öznenin eylemlerinin sonucudur ancak bilinçli ya da tasarımıyla ürünleri değildir (Duman, 2006:148).

Sonuç itibarıyla; İskoç aydınlanmasının felsefi özellikleri su şekilde sıralanabilir: Rasyonalizm karşıtlığı, iç ve dış tecrübeye verilen önem, şüphecilik, geleneği ve alışkanlıkları önemseme, sosyal evrime olan inanç (Başdemir, 2005:18).

5. AYDINLANMA DÜŞÜNCESİNE YÖNELİK ELEŞTİRİLER

Aydınlanmanın ön plana çıkardığı felsefi düşüncelerin birçoğunun köklerini Antik Yunan'a kadar götürebilmek mümkünse de, yeni bir insan ve evren tasarımı inşa edecek biçimde ortaya çıkan, tarihsel süreç olarak Aydınlanmanın özel bir konumu vardır. Bu nedenle muhafazakâr düşünce geleneği içinde değerlendirilebilecek her filozof, Fransız Devriminden önce onu ürettiğine inandıkları Aydınlanma ile felsefi bir hesaplaşmaya girişmişlerdir.

Fransız Devrimi ile birlikte son iki yüzyıla damgasını vuracak olan diğer birçok devrimci dönüşümün ve bu süreçte yaşanan acıların müsebbibi olarak gördükleri Aydınlanma değerlerine yönelttikleri eleştiriler, zamanla bir siyaset felsefesi olarak belirginleşecek olan muhafazakâr düşünce geleneğinin temel ilgi odağını oluşturmuştur. Muhafazakâr siyaset felsefesinin omurgasını oluşturan kavram ve ilkeler de bu odaktan hareketle biçimlendirilmiştir (Vural, 2002:127).

Öncelikle Aydınlanma Çağı'nda ortaya konulmak istenen akıl ve bilim ışığında mekanik bir insan ve doğa açıklamasıdır. İşte Hegel ve 19. yy romantik filozofların Aydınlanmaya karşı yaptıkları en önemli eleştiri, insanın ve doğanın tek bir boyutla ele alınması ve bu tür toplumsal dönüştürme sürecinin de evrensel olduğunun öne sürülmesidir. Bu tür eleştiriler günümüz düşünürlerinden, örneğin Charles Taylor ve Michel Foucault'dan da gelmektedir. Aydınlanmanın tek tip özne yani birey ve toplum anlayışı önerisine karşın bireysel ve kültürel farklılıkların önemini vurgulamaktalar. Böylece evrensel kültür ve insan projesinin çok tehlikeli sonuçları olabileceği belirtilmektedir (Çüçen, 2005:19).

Ernst Cassirer, Max Horkheimer ve Theodor Adorno gibi düşünürler de, Aydınlanmanın bilimsel akılcılığının yalnızca araçsal/yöntemsel olarak algılanmasının İkinci Dünya Savaşında ortaya çıkan bir soykırım organizasyonuna neden olduğunu ileri sürerler. Çünkü onlara göre, Aydınlanma'nın özünde olan akıl ve bilim kısaca rasyonalite tüm mitleri, batıl inançları ve dini inançları yıkmakla kalmadı kendisi bir otorite oldu ve başka hiçbir şeyin gelişmesine izin vermedi. Böylece bir politik terör ortamı hazırladı.

Hans-George Gadamer gibi yorumcu düşünürler, Kant'ın soyut ve biçimsel özne anlayışının insanı gerçek yaşamdan kopardığını ileri sürerler. Maddi ve akılcı yaşamı öne süren Aydınlanma, insanı tinsel ve toplumsal yaşamdan koparmaktadır. Tarihsellik boyutu göz ardı edilen insan, kendi varlığından/varoluşundan uzaklaşmaktadır. Bu nedenle insanın kendi varlığını aydınlatacak anlama ve yorum bilgisine gereksinmesi vardır. Bu aydınlatma, Aydınlanma çağının öne sürdüğü ilkelerle olamaz (Çüçen, 2005:10).

6. AYDINLANMA VE TÜRKİYE CUMHURİYETİ

18–19. yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'na bakıldığında gerileyen, sorunlarını çözemeyen, çözemediği için de bu sorunların daha ağırlaştığı bir tablo görülmektedir. Osmanlı İmparatorluğu'nda yenilik hareketinin başladığı 18. yüzyılın ilk yarısından itibaren Atatürk'ün yetiştiği döneme değin, aydınlarda görülen “Batılı” yöndeki kültür değişimi, İmparatorluğun son yıllarında zirveye ulaşmıştır. 1789 Fransız İhtilali'nin bütün dünyayı etkileyen sloganlarının taşıdığı anlayış ve Batı'nın yeni düşünce akımları 19.yüzyılın sonlarında Osmanlı Aydınlarının düşüncesine hâkim olmuştur.

Böylece Osmanlı'da bir aydın tabaka kendini göstermeye başlamıştır. “Yeni Osmanlılar” denilen bu aydınlar çözümü ağırlıklı olarak Osmanlı toplumsal siyasal yapısı içinde görmüştür. Bu aydınlar, Batı'nın teknolojisi ve İslam'ın bir arada var olarak sorunların çözülmesi gerektiğini savunmaktaydı (Bıdak, 2007:17-18).

Osmanlı aydınları Avrupa'ya gidip geldikçe “Yeni insan”la tanıştılar. Bu tanışıklık kendi benliklerinde yenileşmeyi güdüledi. Tehlikeli bir dönüşümdü bu, zira Osmanlı topraklarında “yeni insan”ın oluşup beslenmesi için gerekli altyapı yoktu. Ayrıca Avrupa ile tanışıp “Jön Türk”leşen Osmanlı aydınları, Aydınlanma felsefesinden paylarını aldıkça, kendi yurtlarında dışlanacaklar, halkın gözünde ‘Con’ diye anılacaklardı.

Batı'da "Aydınlanma" sınıfsal bir temel dayanıyordu. Ancak Osmanlı mülkünde ise sanayi burjuvazisi yoktu. Tarım ideolojisinin egemenliğindeki bir toplumda "özgürlük, uluslaşma, laiklik" kavramlarını savunan aydınların acı çekmeleri doğaldı. Türkiye'de toplumsal ve ekonomik altyapı değişimi gerçekleşmeden "fikir inkılabı" gündeme gelmişti (Selçuk, 2003:38).

Yukarıda da değinildiği üzere onsekizinci asırdan itibaren Türkiye'deki Batı kaynaklı kurumlar ve fikirler nakledilmeye başlandı. Bu durum 19. asırda güçlendi ve kurumlaştı. Böylece İmparatorluk bünyesinde dini fikir ve kurumların, gelenekleşmiş yaşama tarzının yanı sıra "Batıcılık" gelişip yayılmaya başladı. Bu düalizm ve tereddüt Cumhuriyet'in kurulmasına kadar devam etti. Atatürk saltanat ve hilafeti yıkarken tüm Osmanlı müesseselerini ve dini dünya görüşünü de külliyen red ve terk etti. Cumhuriyetle kurulan yeni siyaset ve topluluk nizamının dünya görüşüne "ilim" dendi ("en hakiki mürşit"), "akıl" dendi. Batı felsefesine aşına olanlar ise "Aydınlanma" dediler (Baykan, 2000:21,22).

Aydınlanma ile Türkiye Cumhuriyeti ilişkisine öncelikle, devlet toplum ilişkisi çerçevesinde bakmak gerekmektedir. Türkiye'de Aydınlanma süreci, Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılarak yerine Türk ulus-devletinin kuruluşu, Cumhuriyetin ilanı ile halk egemenliğine dayalı yeni bir devlet sisteminin oluşturulması, toplum üyeleri arasındaki sınıfsal farklılıkların anayasal bir zemin üzerinde vatandaşlık statüsüne dayanan hukuksal eşitlik ile sona erdirilmesi anlamına gelmektedir. Böylece bütün bunların sosyal alana yansımaları olarak modern bir yaşamın inşası, büyük bir kısmı okuma yazma bilmeyen halkın okur-yazar yapılması için çalışılması, kırsal kesimde yaşayan insanların ekonomik, sosyal ve kültürel açılardan modern birer vatandaş haline getirilmesi çabaları da gündeme gelmiştir. Bu unsurlar, Aydınlanma açısından Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunun ilk adım, en azından kalıcı bir başlangıç olduğunu göstermektedir (Gümüşlü, 2008:127,128).

Ancak bu dönüm noktasına nasıl gelindiği, hangi tarihsel mirasın devralındığı ve yeni devlet açısından belirlenmiş sosyal ve siyasi hedeflerin ne olduğunun anlaşılması, Türkiye'nin bugün için de önemli çatışma noktalarından biri olan modernlik-geleneksellik konusunun açıklanması açısından önem taşımaktadır. Türkiye Cumhuriyeti'ni kuran kadroların Aydınlanma kavramını nasıl gördüklerini açıklaması açısından Mustafa Kemal'in 8 Mart 1928'de, Fransız Le Matin Gazetesinin muhabirine söyledikleri ile konuya girmekte yarar vardır: "Fransa İhtilali bütün cihana hürriyet fikrini nefheylemiştir ve bu fikrin halen esas ve menbaı bulunmaktadır. Fakat tarihten beri beşeriyet terakki etmiştir. Türk demokrasisi Fransa İhtilali'nin açtığı yolu takip etmiş, lakin kendisine has vassıf-ı mümeyyizle inkişaf etmiştir." (Yenişehirlioğlu'ndan aktaran Gümüşlü, 2008:128).

Dolayısıyla 18. yüzyıldaki Fransız Devrimi ve Aydınlanma Felsefesi'nden Osmanlı aydınlarının büyük ölçüde etkilenmesi ve Osmanlı'nın çöküş döneminde yapmak için çaba gösterdikleri yenilikler, reformlar ve bunlardan kısmen olumlu sonuçlar alınabilmesi gibi durumlar, başta Atatürk olmak üzere Cumhuriyeti kuran kadroları büyük ölçüde etkilemiş ve düşüncelerini şekillendirmiştir.

Cumhuriyeti kuran kadrolar belli bir zaman içinde vatan topraklarının büyük ölçüde Anadolu'nun doğal sınırlarına gerileyeceği, ulus- devletin bu topraklar üzerinde kurulacağı ve bu topraklar üzerinde kurulacak bu modern ulus-devletin yönetim şeklinin Cumhuriyet olacağını düşünmeye ve kabul etmeye başlamıştır. Ama kurulacak olan bu yeni devletin, Osmanlı'nın geleneksel, feodal ve despotik yapısından farklı olması gerektiği de öngörülmüştür. Cumhuriyet aydını her şeyden önce farklı bir kültür, farklı bir inanış tipi ve laik bir rejim, modern bir sosyal yaşam gibi konularda geçmişle bağlarını devrimci bir tarzda koparmanın gerekli olduğunu görmüştür. Onun bu noktaya gelmesi Osmanlı aydınları ile arasındaki farkın çok büyük bir fark olmasına yol açmıştır (Bıdak, 2007:2-19).

Selçuk (2003:39-40)'a göre Kurtuluş savaşı Anadolu Aydınlanması'nın önündeki engelleri kaldırmak için gerekli ortamı yaratmış, devrimin temellerini atmıştır. Padişahın ülkeyi terk etmesi Cumhuriyet'in ilanını kolaylaştırmış ve Osmanlı aydınlarının Avrupa'da benimsedikleri fikirlerin ülkede gerçekleşmesi için gerekli ortam oluşmuş, Türkiye'nin aydını Kurtuluş savaşı ile 'asker-sivil' işbirliğinde fikirlerini hayata geçirebilecek bir güç sağlamıştır.

Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren devletin getirdiği yeni hayat tarzının halka aktarılması için eğitime merkezi bir rol verilmesi, Latin harflerine geçişle okuma yazmanın kolaylaştırılacağı düşünülmesi, Millet Mekteplerinin açılması, eğitimin köylere yaygınlaştırılması çabaları ile Aydınlanma düşünürlerinin yaklaşımı arasında önemli bir paralellik vardır. Yeni Türk devletinin eğitim sistemindeki laik ve demokratik niteliklerin insanların hem din, hem devlet konusunda daha özgür düşüncelerini sağlamış olmaları ihtimali de Aydınlanma ile Türkiye Cumhuriyeti arasında kurulabilecek önemli düşünsel paralellikler olarak ele alınabilir (Gümüşlü, 2008:129).

Aydınlanma, laiklik ve bunların toplumsal alana uygulanması Cumhuriyetin kuruluşuyla birlikte gerçekleştirilmeye başlanmıştır. Atatürk, laikliği salt din ve devlet işlerinin ayrılması ya da "vicdan özgürlüğü" değil, bireyde, toplumda ve devlet hayatında çağdaş değerleri geçerli kılan bir düşünce ve yaşam biçimi olarak kabul etmiştir. Bu yüzden de onu yalnızca ezberlenecek

bir tanımlama diye görmemiş, kavramı belleklere kazımak, vicdanlara ve hukuka yerleştirmek istemiştir. Bunu sağlayabilmek içinde hukuk ile birlikte eğitim-öğretimin dinsel öğelerden arındırılması amacıyla adım adım ilerlemeye özen göstermiştir (Bıdak, 2007:20).

Aydınlanmanın sadece düşünsel bir yenileşmeden ibaret olmadığı, kuramsal yanıyla birlikte, sosyal ve siyasi hayata yansıyan nitelikleri olduğu ve bu niteliklerden önemli birinin hukuku, siyaseti yeniden biçimlendirmek olduğu kabul edildiğinde, Aydınlanma ile Türkiye Cumhuriyeti'nin toplumsal ve siyasi alanlardaki uygulamaları arasında önemli paralellikler olduğu görülebilir.

Bu noktada, nasıl Fransız Devrimi Aydınlanma dönemi düşünürlerinin gerçekleştirdiği reformların vardığı nokta ve felsefenin on yıllardır hazırladığı ekin ve siyaset değerlerinin benimsenmesi olarak değerlendirilebilir ise, Türkiye Cumhuriyeti'nin Osmanlı Devleti'nin yerine geçişinin de bu etkilerin dolaylı bir yansıması olduğu iddia edilebilir. Söz konusu etkiler, Cumhuriyet öncesinden itibaren Türk(ıye) toplumuna önce Aydınlar aracılığıyla, modernleşme sürecine giren Batı'nın önce anlaşılmaya, ardından ona benzemeye çalışma çabalarıyla başlamıştır. Dolayısıyla Aydınlanmanın Türkiye'ye ulaşmasının temel araçlarından birinin Batılılaşma fikri olduğu söylenebilir (Gümüşlü, 2008:129).

Davutoğlu (2010:88) da ülkemizde tek parti dönemi uygulamaları ile hayatiyet kazanan radikal Batıcılık hareketi çıkış şartlarına uygun bir şekilde bir bürokrat-aydın öncülüğüne dayandığını ve tarih ve metafizikten radikal bir kopuşu beraberinde getiren 18. yüzyıl Aydınlanma felsefesinin bütün öncülleri ile birlikte aktarılmasına dayanan bu hareketin, uluslararası ilişkilerde Batı ile varolan tarihi çelişkileri ortadan kaldıracak ve buna uyumlu bir iç siyasi kültür oluşturacak bir zihniyet ve medeniyet dönüşümünü kaçınılmaz bir tarihi zorunluluk olarak gördüğünü dile getirir.

Bu yaklaşım Davutoğlu'na göre aynı zamanda dini, milli ve tarihi süreklilik unsurları ile bir tür gerilim ve çatışma alanının doğmasına da yol açıyordu ve ilerencilik-gericilik eksenine oturtulan bu gerilim Batı toplumlarının tarihsel tecrübesini kaçınılmaz bir evrensel süreç olarak görmekten kaynaklanıyordu. Bu anlayışa göre Aydınlanma felsefesinin siyasi idealleri hem iç siyasi kültürdeki gerici unsurları tasfiye edecek hem de Batı ile tam bir entegrasyonu sağlayacak yegâne esasları oluşturuyordu. Davutoğlu bu zihniyetin günümüze kadar etkisini devam ettirdiğini ve 28 Şubat süreciyle bağlantısına da işaret eder.

7. SONUÇ

Aydınlanma Çağı düşünce sisteminin temelinden sarsıldığı, Tanrısal haklar yerine doğal haklar kavramının esas alındığı bir dönemdir. Tanrısal haklar yerine doğal haklar kavramının ortaya çıkmasında esas neden ekonomiktir. Ticaret nedeniyle zenginleşmiş, ancak mevcut yönetim sisteminde hukuksal açıdan söz sahibi olamayan burjuvazinin yönetimde söz sahibi olabilmek için halkı da yanına alarak harekete geçmesi sistemi kökünden sarsmıştır. Hümanizma ile başlayan değişim, Rönesans ve Reformla hız kazanmış, coğrafi keşiflerle artan zenginlik bu süreci daha da çabuklaştırmıştır (Atabay, 2004:179).

Batının sosyal, siyasal, felsefi ve ekonomik yönden modern dönemlerde elde ettiği düşünsel birikimin Aydınlanma Çağı'yla birlikte anlamlı hale geldiği görülmektedir. Ancak Aydınlanma'nın Batı'da Anglosakson ve Kıta Avrupa'sı gelenekleri dâhilinde birçok yönden aynı kaynaklardan beslendiği kabul edilse de algılanışı, ortaya konusu ve pratik olarak ele alınmasında bazı farklılıklar olduğu kabul edilmektedir. Bu farklılıklarla birlikte, liberal değerlerin birey ve toplum için ele alınışında ciddi düşünsel ayrımların Aydınlanma'dan etkilenen toplumların tarihsel, sosyal, idari ve ekonomik koşullarından kaynaklandığı iddia edilebilir (Çelik, Fidan vd., 2011:16).

Sonuç itibarıyla Aydınlanma Çağı ve Felsefesi'nin ne olduğu ve tam olarak hangi dönemleri kapsadığı konusunda henüz tam bir mutabakat oluşmamış olsa da bu dönem aydınlarının eserlerinin ve fikirlerinin -özellikle Fransız Aydınlanması'nın- evrenselleşip Osmanlı coğrafyasını etkileyip Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunda önemli etkisi olduğu muhakkaktır.

Dolayısıyla Cumhuriyetin kuruluşuna giden tarihsel süreci anlayabilmek için Aydınlanma düşüncesinin iyi anlaşılması ve analiz edilmesi gerekmektedir. Aydınlanma nasıl ki önceki Rönesans, Reform, Sanayi Devrimi vb. hareketlerden etkilenip ortaya çıkmışsa Türkiye'deki gelişmelerin de Osmanlı döneminde aydınların zihinlerinde yeşeren fikirlerin bir sonucu olduğu düşünülebilir.

KAYNAKÇA

- ATABAY, M. (2004), *Aydınlanma Çağı ve Avrupa*, Ankara: Nobel Yayın, 1. basım.
- BAYKAN, F. (2000), *Aydınlanma Üzerine Bir Derkenar*, İstanbul: Kaknüs Yayınları, 1. basım.
- BAŞDEMİR, H. Y. (2005), "İskoç Aydınlanma Etiği: Hutcheson, Hume ve

- Smith”, *Liberal Düşünce Dergisi*, Yıl 10, Sayı 37, Kış, <http://w3.gazi.edu.tr/web/basdemir/iskocetik.pdf> (25.10.2011).
- BATUHAN, H. (2003), “Aydınlanma Kavramı üzerine bazı düşünceler”, Türkiye’de Aydınlanma Hareketi, Dünü, Bugünü, Sorunları, (25-26 Nisan 1997 Strasbourg Sempozyumu), İstanbul: Adam Yayınları.
- BIDAK, A.R. (2007), *Aydınlanma - Kemalizm - Modern Cumhuriyet*, Atılım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, <http://acikarsiv.atilim.edu.tr/eng/browse/356/392898.pdf?show> (11.10.2011).
- CEVİZCİ, A.(2002). *Aydınlanma Felsefesi Tarihi*, Bursa: Ezgi Kitabevi.
- ÇELİK, F., Fidan, S. ve Şahin K. (2011), “Aydınlanma’nın Fransız Düşüncesi İçinde ‘Kati Liberal Değerler’ Bağlamında Ele Alınmasında Ansiklopedi ve Ansiklopedistlerin Yeri”, *Akademik Bakış*, Sayı 23, ss.1-19, <http://www.akademikbakis.org/23/02.pdf> (02.11.2011).
- ÇİĞDEM, A.(2001), *Aydınlanma Düşüncesi*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- ÇÜÇEN, A.K. (2005), “Batı Aydınlanmasının düşünsel kökenleri ve eleştirisi”, *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (İLKE)*, Atatürk’ün Doğumunun 125. Yılı ve Cumhuriyetimizin 83. Yılı Özel Sayısı, http://scholar.googleusercontent.com/scholar?q=cache:yr10AceodckJ:scholar.google.com/+%C3%A7%C3%BC%C3%A7en+ayd%C4%B1nlanma&hl=tr&as_sdt=0,5 (11.10.2011).
- DAVUTOĞLU, A. (2010), *Stratejik Derinlik-Türkiye’nin Uluslararası Konumu*, İstanbul: Küre Yayınları, 43. baskı.
- DUMAN, F. (2006), “Akılcılık Bağlamında İki Aydınlanma Geleneği: Fransız Aydınlanması versus İskoç Aydınlanması”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 61(1), ss.118-151. <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/42/444/4970.pdf> (25.10.2011).
- GÜMÜŞLÜ, B. (2008), “Aydınlanma ve Türkiye Cumhuriyeti”, *Türkiyat Araştırmaları*, Sayı 8, Bahar 2008, [http://www.turuz.info/Turkoloji-Tarix/077-\(08\)Turkiyat%20arashdirmalari.pdf#page=121](http://www.turuz.info/Turkoloji-Tarix/077-(08)Turkiyat%20arashdirmalari.pdf#page=121) (10.10.2011).
- KANT, Immanuel (1789), “Aydınlanma Nedir”, *Felsefe Yazıları* (1983), (çev. N. Bozkurt). http://www.allmendeberlin.de/Aydinlanma_Nedir_Kant.pdf (28.09.2017).
- SARICA, M. (1996), *Siyasi Düşünce Tarihi*, İstanbul: Gerçek Yayınevi.

- SELÇUK, İ. (2003), “*Türkiye Aydınlanması: ‘Yeni İnsan’ ı yaratmak*”, Türkiye’de Aydınlanma Hareketi, Dünü, Bugünü, Sorunları, (25-26 Nisan 1997 Strasbourg Sempozyumu), İstanbul: Adam Yayınları.
- TAŞKIN, A. (2007), *İskoç Aydınlanması*, İstanbul: Birey Yayınları, 1. baskı.
- TİMUÇİN, A. (2004), *Felsefe Sözlüğü*, İstanbul: Bulut Yayınları. 5. baskı.
- VURAL, M. (2002), “Aydınlanma Felsefesi ve Siyasal Muhafazakârlık”, *Felsefe Dünyası*, 2002/1, sayı: 35, <http://www.tufed.org/1301-0875/35-2002/35-127.pdf> (11.10.2011).
- ZEITLIN, I. M. *Aydınlanma: Felsefi Temeller*, (çev. M. Tekin). http://scholar.googleusercontent.com/scholar?q=cache:sacpzw6Irs4J:scholar.google.com/+ZE%C4%B0TL%C4%B0N,+Irwing+M.,+Ayd%C4%B1nlanma:+Felsefi+Temeller&hl=tr&as_sdt=0,5 (11.10.2011).